

PLUTARCHO DE LIBERIS EDUCANDIS: KAIP IŠUGDYTI DORĄ PILIETĮ?

Monika Voinič

Vilniaus universiteto
Klasikinės filologijos katedros doktorantė

Traktatas *De liberis educandis* ir Plutarčas: įvadinės pastabos

Iš trijų Plutarchui priskiriamų traktatų apie ugdymą pirmasis traktatas *De liberis educandis*, be jokių abejonių, nėra Plutarcho. Traktato autentiškumu suabejota gana anksti, jau 1559 m., kai traktato autorystės klausimą iškėlė Muretas¹, o vėliau 1820 m. Wyttenbachas, kuris pateikė pakankamai įtikinamus argumentus: *De liberis educandis* stilius neatitinka kitų *Moralia* traktatų stiliaus, taip pat skiriasi traktato leksika, apimtis ir kiti stilistiniai elementai². Be to, traktate pateikiamos idėjos prieštarauja kituose Plutarcho *Moralia* traktatuose pateikiamoms idėjoms, pavyzdžiui, dažnai cituojamas fragmentas, kuriame išsakoma nuomonė apie paiderastiją. Nuo Wyttenbacho laikų apokrifinis traktato pobūdis nebuvo užginčytas. Vis dėlto neabejojama, kad traktatas *De liberis educandis* parašytas Plutarcho laikais, tai įrodo paralelės su Kvintiliano ar Tacito idėjomis. Galima daryti prielaidą, kad traktatas galėjo būti sudarytas iš Plutarcho mokinio užrašų, o tai paaiškintų tam tikrus panašumus su kitais

Moralia traktatais ir Plutarcho idėjomis. Traktatas *De liberis educandis*, esantis antroje vietoje po *De virtute et vitio* Platanudo sudarytame sąrašė, Henri Estienne'o sąrašė pateikiamas kaip pirmasis *Moralia* rinkinio traktatas.

Kyla klausimas, kodėl traktatas iki šiol leidžiamas Plutarcho vardu *Moralia* traktatų rinkinyje? Pagrindinė priežastis – šis traktatas daugelį amžių buvo žinomas ir vertinamas kaip Plutarcho autorystės traktatas, ir būtent kaip Plutarcho traktatas darė įtaką vėlesnei Vakarų pedagoginei minčiai. *De liberis educandis* – vienas iš nedaugelio visiškai išlikusių Antikos veikalų apie ugdymą – turėjo didelę įtaką Renesanso laikų ugdymo programai. Galima teigti, kad šis traktatas buvo vienas iš pirmųjų Plutarcho traktatų, pritraukusių ypatingą vertėjų dėmesį³. 1410 m. Guarinus Veronensis išvertė traktatą *De liberis educandis* į lotynų kalbą; vertimas⁴ pasirodė 1471 m.

¹ Plačiau apie tai žr. Faure, D., 1960, *L'éducation selon Plutarque*, Aix, 97.

² Wyttenbachii, Danielis, 1820, *Animadversiones in Plutarchi opera Moralia*, Lipsiae, t. I, 1–30.

³ Manoma, kad pirmasis Plutarcho traktato vertimas pasirodė apie 1373 m., kai Kalabrijos (Italija) vyskupas Simonas Atumanas išvertė į lotynų kalbą traktatą *De cohibenda ira*.

⁴ Traktatas turėjo stiprią įtaką anų laikų traktatams apie ugdymą. Plutarcho traktatas tapo modeliu Enėjaus Silvijaus, būsimo popiežiaus Pijaus II, traktatui apie ugdymą, kurį 1450 m. jis skyrė karaliui Ladislavui Bohemiečiui. Traktatas taip pat įkvėpė Maffeusą Vigiusą, kuris 1444 m. Romoje parašė traktatą *De educatione liberorum*, kuris buvo išleistas 1491 m. Milane.

Traktato įtaka pakankamai anksti pastebima visos Europos humanizmo kultūros atstovų darbuose. Geriausias traktato įtakos pavyzdys yra 1529 m. Erazmo išleistas traktatas *De pueris statim ac liberaliter educandis*, kuriame randame Plutarcho ir Kvintiliano idėjas apie vaikų ugdymą. Montenis tiesiogiai necituoja traktato, bet atpažįstamos dvi vietos, tiesiogiai pasiskolintos iš Plutarcho traktato⁵.

1572 m. Amyotas išleidžia savo garsųjį traktato vertimą į prancūzų kalbą, pavadintą *Comment il faut nourrir les enfants*; po šio vertimo buvo dešimt traktato vertimų į lotynų kalbą, kurie pasirodo tarp 1471 ir 1598 m.⁶ skirtinguose leidiniuose. Traktato įtaka jaučiama garsiųjų renesanso rašytojų Erazmo ir Montenio darbuose, taip pat XIX a. filosofo Jeano Jacqueso Rousseau darbuose. 1644 m. Miltonas įtraukia *De liberis educandis* į savo sudarytą rekomenduojamų veikalų apie ugdymą sąrašą savo laiške *Sur l'éducation*. XVIII amžius – pedagogikos amžius *par excellence* – labiausiai prisidėjo prie Plutarcho darbų, ypač traktato *De liberis educandis*, sklaidos. J. C. Keydel išverčia traktatą, kurį pavadina *aureus libellus*, „rekomenduotiną ugdymui tiek mokykloje, tiek namie“⁷. Paminėtina, kad Rousseau cituoja Plutarchą *Emilio* I ir IV knygoje⁸. Šiuolaikinių skaitytojų gali stebinti toks susižavėjimas traktatu,

kurį mes skaitome labiau kaip dokumentą, paliudijantį ugdymo programos modelį Plutarcho laikais, negu traktatą, tiesiogiai formuojantį ugdymo programą. Vis dėlto nereikėtų pamiršti išskirtinės įtakos, kurią traktatas turėjo šviesiausiems Renesanso ir vėlesnių amžių mąstytojams.

Ypatingas dėmesys turėtų būti atkreiptas į *De liberis educandis* traktate pabrėžiamą šeimos vaidmenį ugdant ir formuojant jauniausiojo amžiaus vaikų charakterį. Plutarchas tiki, kad vaikystė yra svarbiausias laikotarpis formuojant vaiko charakterį. Būtent todėl Plutarchas, panašiai kaip Platonas, pabrėžia tinkamo ugdymo svarbą. Žmogaus prigimtis pastovi ir nekinta. Kitaip asmens charakteris, kuris iš dalies priklauso nuo prigimties, tačiau gali būti formuojamas ir veikiamas racionalaus mąstymo per išsilavinimą ir pasirinktą gyvenimo būdą. Plutarchas tiki, kad gamta suteikia žmogui prigimtį, tačiau tinkamas ugdymas, vaiką supanti aplinka ir įpročiai yra esminiai veiksniai, kurie turi įtakos suaugusiojo asmens charakteriui. Reikėtų pabrėžti, kad Plutarchas tiki ir traktate *Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus* teigia, kad net suaugusiojo charakteris gali būti pagerintas nuolatos taikant racionalų mąstymą ir gerus įpročius, tačiau esminiai charakterio bruožai formuojami ankstyvoje vaikystėje.

Prieš pradėdamas traktato *De liberis educandis* analizę reikėtų paminėti, kad pats Plutarchas atitiko savo propaguojamo išsilavinusio vyro idealą. Plutarchas buvo žinių žmogus, tam tikrą prasme φιλόσοφος. Galima teigti, kad Plutarchas nusimanė beveik visose jo laikų mokslo srityse, o jo mokslinė kultūra ne mažiau pabrėžtina negu jo literatūrinis, istorinis ir filosofinis išsilavinimas. Nors jam, kiek ži-

⁵ *Essais*, II, XXI, p. 520, 16 (Bordeaux leidimas).

⁶ Vertimai į lotynų kalbą: Guarinus Veronensis (1471), Metzler (1537), Herm. Rayanus (1560), Suffridus Petrus (1561), Franciscus Fabricius (1563), Petrus Rivander (1572), Guil. Plantius (1574), Johannes Cheronbus (1581), Marcus Beumler (1583), Theodorus Vietor (1598).

⁷ Keydel, J. C., 1738, *Plutarchus: Plutarchi Chaeronensis Peri paidōn agōgēs, aureus libellus*, Quedlinburg.

⁸ Rousseau, Jean-Jacques, 1972, *Emile, ou, De l'éducation*, Paris: Garnier frères, 215–216.

noma, nepriskirtini jokie „atradimai“, var- tojant mūsų laikų sąvokas jis tikrai galėtų būti vadinamas „tyrėju“. Kartais traktatuose randama asmeninių Plutarcho pastabų, susijusių su fizikos ar biologijos mokslais, tačiau dažniausiai jis remiasi Aristotelio ir peripatetikų mokyklos teorijomis. Jo smalsumas – pagrindinė visų mokslų skatinamoji jėga – buvo neišmatuojamas, o tenkino jį Plutarchas visų pirma skaitydamas nesuskaičiuojamus jam prieinamus kūrinus.

Visos šios Plutarcho savybės leidžia drąsiai teigti, kad jis atitiko savo propaguojamos, ἀρετή paremtos παιδεία programos reikalavimus ir įkūnijo πεπαιδευμένος ἀνὴρ idealą⁹.

Dėl *Paralelinių biografijų* Plutarchas dažnai buvo laikomas paprasčiausiu kompiliatoriumi¹⁰. Tačiau manytina, kad kiekvieną iš biografijų jis rašė remdamasis patikima informacija, kurią rasdavo knygoje, tačiau taip pat remdavosi paminklais ir įrašais¹¹ bei žodine tradicija¹². *A priori* galima teigti, kad panašią metodiką Plutarchas taikė rašydamas *Moralia* traktatus.

Pasak H. I. Marrou¹³, τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα programos pagrindą sudarė (helenizmo epochoje, kurios pavyzdžiu sekė Romos epocha) septyni laisvieji menai, t. y. trijų literatūros mokslų *Trivium*: gramatika, retorika ir dialektika, bei ketu-

rios matematikos disciplinos, kurios sudarė *Quadrivium* – geometrija, aritmetika, astronomija ir muzikos teorija. Toks skirstymas buvo tapęs tradiciniu nuo Archito iš Tarento, o gal net nuo Pitagoro laikų¹⁴.

Jeigu prie literatūros mokslų pridėtu- mēme istoriją, o prie *Quadrivium* fizikos ir gamtos mokslus, gautumėme skirtingų sričių klasifikaciją, kurią Plutarchas *par excellence* atskleidžia savo kūrinuose. Galima pradėti nuo Plutarcho literatūrinės kultūros ir istorinės erudicijos, tada pereiti prie geometrijos, aritmetikos, astronomijos, muzikos harmonijos ir galiausiai fizikos ir gamtos mokslų žinių. Plutarcho literatūrinis išsilavinimas apima visus poezijos ir prozos žanrus: visų pirma, žinoma, Homeras, kurio *Iliada* ir *Odisėja* gali būti vadinamos visos Graikijos „Biblija“¹⁵, Hesiodas, visi tragikai, komediografai, klasikinės ir Aleksandrijos epochos lyrikai, prozininkai, pradedant nuo istorikų: Herodotas, Tukididas, Ksenofontas, Polibijas, ir išskiriant bei atkreipiant ypatingą dėmesį į filosofus: ikisokratikai, Platonas, Aristotelis, taip pat stoikai ir epikūrininkai. Tai tik žinomiausi ir garsiausi vardai, kuriais Plutarchas, žinoma, neapsiriboja ir kartais nurodo ar cituoja net tokius, apie kuriuos neturime jokių žinių iš kitų šaltinių.

1959 m. Amerikoje pasirodė vertingas Plutarcho tyrėjams *Moralia* traktatuose ir *Paralelinėse biografijose* cituojamų fragmentų katalogas¹⁶ pagal autorius. Remiantis katalogo duomenimis, Homero citatos sudaro 17 stulpelių (47 nuorodos stulpelyje), 14 stulpelių nuorodų į Platoną, kuris

⁹ Plačiau apie tai žr. Sirinelli, J., 2000, *Plutarque de Chéronée. Un philosophe dans le siècle*, Librairie Arthème Fayard.

¹⁰ Super, Ch. W., 1910, *Plutarch on Education*, Syracuse, N. Y.: C. W. Bardeen, 10–15.

¹¹ *Aristido gyvenime*, 5, 10 sužinome, kad Plutarchas naudojosi iškalto ant akmens archontų sąrašu.

¹² *Kimono gyvenime*, 1–2 skyriuje Plutarchas pasakoja Damono istoriją pagal vietinę Chaironėjos tradiciją.

¹³ Marrou, H. I., 1948, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité. Le monde grec*, Éditions du Seuil.

¹⁴ Marrou, H. I., *op. cit.*, 266.

¹⁵ Marrou H. I., *op. cit.*, 31–44.

¹⁶ Helmbold, W. C., O'Neil, E. N., 1959, *Plutarch's Quotations*, Baltimore: American Philological Association.

po Homero yra antras dažniausiai Plutarcho cituojamas autorius. Tokia citatų gausa tik dar kartą įrodo neįtikėtiną Plutarcho apsiskaitymą. Iš cituojamų fragmentų taip pat galima spręsti apie citatų tikslumą. Atrodo, kad Plutarchas dažniausiai cituoja iš atminties. „Jo atmintis buvo neįtikėtina, tačiau jo pasitikėjimas ja buvo ne mažiau stebinantis“¹⁷. Plutarcho citatomis dažnai trūksta tikslumo, pasitaiko, kad skirtingose kūrinių vietose jis cituoja šiek tiek skirtingas tos pačios frazės versijas. Žinoma, kad Plutarchas kartais pagelbėdavo savo atminčiai pasinaudodamas jo paties sudarytais citatų rinkiniais, kuriuos vadino ὑπομνήματα¹⁸.

Norint tinkamai pavaizduoti Plutarcho apsiskaitymą, kaip pavyzdį galima pateikti vidutinės apimties traktatą *De amore* (748E-771E), kuriame cituojami 27 autoriai: Alkajas, Anakreontas, Archilochas, Aristonas¹⁹, Aristotelis, Bionas, Chrisipas, Dionisijas, Empedoklis, Epikūras, Aischilas, Euripidas, Herakleitas, Hesiodas, Homeras, Melanipas, Menandras, Parmenidas, Filipidas, Filoksenas, Frinichas, Pindaras, Platonas, Sapfo, Solonas, Sofoklis ir Ksenofontas. Šiame sąraše tarp garsių autorių pateikiami ir mažiau žinomi rašytojai. Skaitytojui susidaro įspūdis, kad Plutarchas buvo viską skaitęs ir su viskuo susipažinęs.

Manoma, kad Plutarchui baigus mokslus Amonijoje mokykloje jo dažnos kelionės į Atėnus buvo paskatintos noro rasti knygų, kurių negalėjo rasti gimtojoje Chaironijoje, taip pat noro susipažinti su filosofais ir eruditais.

¹⁷ Helmbold, W. C., O'Neil, E. N., *op. cit.*, IX.

¹⁸ *De tranquillitate animi*, 464F.

¹⁹ Neaišku, ar kalbama apie Aristoną iš Koso ar Chijo; taip pat galima įtraukti Aristoną Aleksandrietį.

Panašiai kaip Platonas²⁰, Plutarchas dažnai griebsi literatūrinės kritikos. Plutarcho istorinė erudicija puikiai matoma *Quaestiones Graecae* ir *Quaestiones Romanae*²¹. 59 graikų klausimai ir 113 romėnų klausimų dažniausiai susiję su papročiu, tradicijų ir kultų problemomis.

Senovės graikams geografija sudarė neatsiejamą istorijos dalį. Remiantis tokiais Plutarcho geografiniais diskursais kaip *Tesėjo gyvenime*, 1, 1, galima teigti, kad Plutarchas labai domėjosi geografija. Teigtina, kad jis buvo atidžiai skaitęs Eratosteno iš Kirėnės mokslinius veikalus, taip pat Straboną, rašiusį Augusto laikais. Žinoma, kad Plutarchas taip pat domėjosi kosmografija ir saulės laikrodžiais²².

Pereinant prie tikslųjų mokslų, reikėtų pradėti nuo geometrijos, kuri buvo *Quadrivium* viršūnėje.

Faktą, kad Plutarchas puikiai išmanė geometriją, vieną iš svarbiausių mokslų Platono akademijoje, patvirtina dialogo *De defectu oraculorum* 13 skyrius (416C-D), kuriame nagrinėjama demonologija. Plutarcho filosofinis diskursas Platono pavyzdžiu susikoncentruoja ties pavyzdžiais iš geometrijos ir erdvinės geometrijos srities, taip pat grindžiamas skaičiais. Aritmetika, kaip ir geometrija, siejama su Pitagoru ir jo sekėjais, kurie skaičiuose matė κόσμος pradą. Akusmatikų taisyklės apėmė du esminius teiginius: „*Kas išmintingiausias? Skaičius*“ ir „*Kas gražiausia? Harmonija*“. Dar iki Pitagoro, jau Homero laikais, kai kurie skaičiai buvo laikomi šventais ir

²⁰ Vicaire, P., 1960, *Platon critique littéraire*, Paris: Librairie C. Klincksieck.

²¹ Halliday, W. R., 1928, *The Greek Questions of Plutarch*, Oxford; Rose, H. J., 1924, *The Roman Questions of Plutarch, a new translation with introductory essays and a running commentary*, Oxford.

²² *De defectu orac.*, 411A.

mistiškais²³. Būtent dėl savo ištakų aritmetika, kaip ir geometrija, visada išlaikė savo šventumą ir mistiškumą. Tas pats taikytina muzikos teorijai ir astronomijai. Kartu su muzikos teorija astronomija karūnuoja mokslų *Quadrivium*, o Plutarchas, be jokių abejonų, buvo labai susidomėjęs šiais mokslais. Tai galime teigti remdamiesi Plutarcho traktatu *De facie quae in orbe lunae apparet*. Didieji mokslininkai Aristarchas Samietis (III a. pr. Kr.) ir Hiparchas iš Nikėjos (II a.) buvo pagrindiniai Plutarcho šaltiniai astronomijos srityje ir, be jokių abejonų, Plutarchas buvo susipažinęs su jų veikalais. Pastaruosius Plutarchas cituoja dialoge *De Pythiae oraculis*, 18, 402F, ir traktate *De facie quae in orbe lunae apparet*, 10, 925C.

Plutarcho išsilavinimas apėmė ne tik τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα sritis. Pasirodo, kad jis galėjo pasigirti ir geromis fizikos bei gamtos mokslų žiniomis. Visų pirma Plutarchas neslepia savo susižavėjimo didžiuoju mokslininku, geometru, astronomu, inžinieriumi ir fizikos pradininku Archimedu iš Sirakūzų. Labiausiai vertas paminėjimo *Marcelo gyvenimas* (14, 7–15/17, 1–12), kuriame Plutarchas kalba apie Archimedo genialumą, kuris „labiau dieviškasis negu žmogiškas“ (*Marc.*, 17, 5). Toks Plutarcho susižavėjimas Archimedu leidžia manyti, kad Plutarchas buvo išsamiai susipažinęs su jo darbais.

Manoma, kad jaunystėje Plutarchas galėjo būti studijavęs mediciną²⁴. Be jokių abejonų, Plutarchas turėjo biologijos ir psichologijos žinių. Jis buvo susipažinęs

su didžiųjų helenizmo medicinos žinovų darbais, kurių teorijos buvo labiau pažengusios, palyginti su Hipokratu: Herofilas iš Chalkidikės ir Erasistratas iš Koso, kurie, atlikdami gyvūnų ir nuteistųjų mirčiai kalinių vivisekciją, plėtė anatomijos žinias ir, 20 amžių iki Harvey'aus, aprašė kraujotakos reiškinių²⁵.

Klausimai nagrinėjami *Quaestiones conviviales* veikale, dažnai susiję su fizika ir gamtos mokslais, kurie dažniausiai analizuojami remiantis Aristotelio ir peripatetikų mokyklos teorijomis.

Galima teigti, kad Plutarcho veikalai apima visą Graikijos istoriją ir civilizacijos raidą, ypač kalbant apie mokslus, kurių raida helenizmo laikais įgijo ypatingą pagreitį. Plutarchas galėjo susipažinti su tokių genijų kaip Archimedo, Eratosteno, Aristarcho, Hiparcho ir kitų veikalais. Chaironiečio dėka galime susipažinti su begalinėmis graikų intelektualinėmis galimybėmis mokslų srityse, kurios turėjo įtakos Romai, kuri užkariavusi Graikiją ginklais, be kovos pasidavė graikų mokyklai. Nuvykęs į Romą mokyti filosofijos Plutarchas puikiai žinojo apie visus graikų laimėjimus mokslo srityse ir todėl niekada nesiliovė didžiavęsis savo kilme.

Traktato struktūra

Šio pirmojo *Moralia* traktato tema nurodoma jau pirmoje pastraipoje, kurioje autorius iškelia klausimą, ką būtų galima pasakyti apie laisvųjų vaikų ugdymą ir kokiais būdais išugdyti dorą pilietį²⁶. Dėstydamas

²³ Germain, G., 1954, *La mystique des nombres dans l'épopée homérique et sa préhistoire*, Paris: Presses Universitaire de France.

²⁴ Sirinelli, J., 2000, *Plutarque de Chéronée, Un philosophe dans le siècle*, Librairie Arthème Fayard.

²⁵ Herofilas ir Erasistratas nurodomi *De curios.*, 518D; Erasistratas – *Quest. conv.*, 663C; 690A.

²⁶ τί τις ἂν ἔχοι εἰπεῖν περὶ τῆς τῶν ἐλευθέρων παιδῶν ἀγωγῆς καὶ τίνι χρόμενοι σπουδαῖοι τοὺς τρόπους ἂν ἀποβαίεν, φέρε σκεψώμεθα (*De liberis ed.* 1a).

chronologine tvarka, traktato autorius bando nustatyti taisykles, kurių reikėtų laikytis, ir nurodyti sektiną gyvenimo būdą, kurio laikantis bus įmanoma pasiekti nustatytą tikslą. Traktato autorius nepraleidžia net tokių smulkmenų kaip vaiko motinos pasirinkimas ir vaiko pradėjimas, ir baigia ugdymo jaunuolio santuoka kaip ugdymo programos pabaiga. Galima išskirti du svarbiausius vaiko ugdymo etapus: pirmasis, kai vaikas lanko „pradinę mokyklą“ ir yra mokomas bei prižiūrimas pedagogo *grammaticus*, ir antrasis etapas, kai prasideda aukštasis išsilavinimas, kurio metu bus mokomasi filosofijos, kuri karūnuoja visus mokslus.

Taigi traktato dalykas nurodomas jau pačiame traktato pavadinime ir įžangoje – kaip ugdyti laisvuosius berniukus, siekiant išugdyti dorus piliečius (I skyrius). Traktato skirstymas nenurodomas ir nėra labai aiškus iš pirmo žvilgsnio. Vis dėlto galima aiškiai nustatyti minties raidą. Visų pirma svarbu pasirinkti tinkamą vaiko motiną, dėl kurios vėliau nereikėtų rausti (II sk.), ir nereikėtų pradėti vaiko esant neblaiviam (III sk.). Pereidamas prie *ἀγωγή*, autorius nurodo esminius ugdymui ir išsilavinimui turinčius įtakos veiksnius: prigimtį, protą ir įpročius, pabrėždamas to, kas įgyjama, svarbą (IV sk.). Motinos privalo pačios maitinti naujagimius, o auklių pasirinkimas – ypatingos svarbos (V sk.), tas pats pasakytina apie vaiką supančią aplinką (VI sk.). Perduodant vaiko auklėjimą į pedagogo rankas, ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas pastarųjų pasirinkimui, tikrinant jų įpročius ir kompetenciją (VII sk.), nes išsilavinimas yra vienintelis vertingas ir tikras dalykas (VIII sk.). Vaisiai turėtų būti mokomi iškalbos vengiant

pompastikos ir improvizacijos (IX sk.), o supažindinus juos su mokslų visuma, pradedamos filosofijos, kurios vaidmuo ypač svarbus politiniame ir asmeniniame gyvenime, studijos (X sk.). Prie mokslų visumos prisideda fizinis lavinimas, nukreiptas į karinį meną ir atletiką (XI sk.). Nurodoma, kad net nepasiturintys tėvai turėtų padaryti viską, kas įmanoma, kad užtikrintų vaikams gerą išsilavinimą (XI sk.). Ugdant vaiką reikėtų vengti fizinių bausmių ir taikyti pagyrimų-papeikimų metodą (XII sk.), pastangų ir poilsio taktiką (XIII sk.). Tėvai turėtų kontroliuoti vaikų mokymąsi ir lavinti vaiko atmintį (XIII sk.), taip pat atkreipti dėmesį ir stebėti ne tik vaikų, bet ir mokytojo elgesį (XIV sk.). Autorius neišreiškia nuomonės apie paiderastiją (XV sk.), bet pataria saugoti ir kontroliuoti jaunuolius dar labiau negu vaikus (XVI sk.) bei saugoti juos nuo sukčių ir pataikūnų, kaip nurodo Pitagoras (XVII sk.). Vis dėlto reikėtų palaikyti gerus santykius su jaunuoliu (XVIII sk.). Santuoka gali padėti sutramdyti permelygį linksmybes ir malonumus įnikusius jaunuolius bei prisidėti prie jų ugdymo (XIX sk.). Traktato pabaigoje pabrėžiama, kad tėvų pavyzdys – esminis ugdant dorą pilietį (XX sk.).

Taigi, nors iš pirmo žvilgsnio traktato kompozicija atrodo nedarni, galima pastebėti tam tikros klasifikacijos pastangas. Po įvado (I sk.) autorius kalba apie vaiko gimimą ir kūdikystę (II–VI sk.), vėliau pereinama prie ugdymo ir visko, kas su juo susiję, t. y. kalbama apie mokytojus ir ugdymo programą (VII–XI sk.), pagaliau pereinama prie bendrųjų ugdymo metodų ir moralinio formavimo (XII–XX sk.). Pastebima, kad autorius pakankamai aiškiai atskiria traktato dalis tokiais intarpais kaip

„kai vaikai sulaukia tinkamo amžiaus, ir kai jų ugdymas gali būti perduotas į pedagogų rankas [...]“²⁷.

Traktato struktūra ir minčių raida pakankamai aiški taip pat chronologiniu požiūriu. Kalbama apie gimimą, kūdikystę, vaikystę, jaunystę ir santuoką. Taip pat reikėtų išskirti du esminius ugdymo etapus: ugdymas šeimoje ir profesionalus mokymas. Antrasis etapas prasideda (VII–XI sk.) nuo vaiko perdavimo į pedagogo rankas (t. y. maždaug apie 7 metus) iki mokslų baigimo.

Išsilavinimo svarba ir būtinumas bei pagrindiniai ugdymo programos tikslai

Plutarchas pasakoja, kad kartą susirinkus lakedaimoniečiams Likurgas, garsusis įstatymų leidėjas, pašaukęs du šunis, juos paleido, pirma prieš juos padėjęs dubenį su ėdalu ir paleidęs kiškį. Vienas iš šunų pasileido paskui kiškį, kitas iš karto puolė prie ėdalo²⁸. Tačiau lakedaimoniečiai nesuprato, ką Likurgas norėjo parodyti šiuo pavyzdžiu. Būtent tada Likurgas paaiškino susirinkusiems tokio vaizdingo reginio tikslą: abu šunys buvo iš vienos vados, tačiau jis juos ugdęs skirtingai; vieną lepino ir leido tinginiauti, kitą mokė medžioklės ir paklusnumo. Šitaip Likurgas parodė tinkamo ugdymo galią.

Ši mokymo ir praktikos svarba, lyginama su įgimtais gabumais, yra viena iš pagrindinių Plutarcho teorijų. Trys elementai sudaro ugdymo modelį: prigimtis, mąsty-

mas ir įpročiai²⁹. Prigimties pakeisti neįmanoma, yra labai gabių ir mažiau gabių asmenų. Atvirkščiai, nei du kiti veiksniai, kuriuos žmogus gali ir privalo valdyti.

Asmens vaidmuo ugdymo programoje yra esminis ir išreiškiamas įvairiais žodžiais: *πόνος*, darbas, *ἐπιμέλεια*, rūpestis, *ἄσκησις*, praktika, *μελέτη*, mokymas; pirmosios dvi sąvokos turi savarankiškumo semantinę reikšmę ir reikalauja darbo bei pastangų iš ugdomo asmens, o dvi paskutinės nurodo labiau pakartotinus ir orientuotus į tikslą veiksmus, nes dažniausiai vartojamos kalbant apie fizinius ar karinius pratimus.

Plutarchas nepamiršta vaiko fizinio lavinimo aspekto ir pabrėžia, kad nereikėtų pamiršti fizinių pratimų, o vaikai turėtų būti siunčiami pas gimnastikos mokytoją ir lavinami tiek dėl elegantiškumo, tiek dėl fizinės jėgos³⁰. Tokie pratimai suformuos vaiko kūną ir ištvėrmę visam gyvenimui, mat fizinio lavinimo nauda bus jaučiama iki pat senatvės. Lygiai taip pat, kaip pailankiu metų laiku reikėtų pasirengti audrai, taip jaunystėje reikėtų ugdyti discipliną ir susilaikymą³¹. Fizinis lavinimas garantuoja gerą gyvenimo kokybę.

²⁹ Ši triada būdinga ne tik Plutarchui; Plutarcho laikais ši idėja tapo *locus communis* ir randama Plutarcho bendraamžių kūrinuose – Tacito (*Dialogus de oratoribus*, 29), Kvintiliano (*Institutio oratoria*, I. I. 8). Vis dėlto šios teorijos ištakų reikėtų ieškoti kur kas anksčiau, tačiau būtų sunku priskirti ją vienai ar kitai filosofijos mokyklai ar krypčiai.

³⁰ οὐ τοίνυν ἄξιον οὐδὲ τὴν τῶν σωμάτων ἀγωνίαν παρορᾶν, ἀλλὰ πέμποντας εἰς παιδοτρίβου τοὺς παῖδας ἰκανῶς ταῦτα διαπονεῖν, ἅμα μὲν τῆς τῶν σωμάτων εὐρυθμίας ἔνεκεν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ὀρώμην [...] (*De liberis ed.* 7c3).

³¹ καλοῦ γὰρ γήρωος θεμέλιος ἐν παισὶν ἡ τῶν σωμάτων εὐεξία. καθάπερ οὖν ἐν εὐδία τὰ πρὸς τὸν χειμῶνα προοήκε παρασκευάζειν, οὕτως ἐν νεότητι τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν σωφροσύνην ἐφόδιον εἰς τὸ γήρας ἀποτίθεσθαι (*De liberis ed.* 7c6).

²⁷ Ἐπειδὴν τοίνυν ἡλικίαν λάβωσιν ὑπὸ παιδαγωγοῖς τετάχθαι [...] (*De liberis ed.* 4a7).

²⁸ [...] εἶτα προσαγαγὼν τοὺς δύο σκύλακας διαφῆκε, καταθείς εἰς μέσον λοπάδα καὶ λαγῶν κατευθὺ τῶν σκυλάκων. καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὸν λαγῶν ἤξεν, ὁ δ' ἐπὶ τὴν λοπάδα ὤρμησε (*De liberis ed.* 3b4).

Tradicinis ugdymas, kuris turėjo parengti vaiką atletikos disciplinoms – bėgimui, disko metimui, ieties metimui, šuoliui į tolį ir imtynėms, buvo baigiamas vaikų išbandymu panheleninėse žaidynėse. Nuo 632 m. Olimpinėse žaidynėse buvo organizuojamos tokios jaunuolių varžybos. Vis dėlto Plutarchas, atrodo, neturi tokių ambicingų tikslų, o jo fizinio lavinimo programa apsiriboja „ieties metimu, šaudymu ar medžiokle.“³² *De liberis educandis* traktate kalbant apie fizinį lavinimą grįžtama prie archajinio modelio, kuris buvo užmirštas dėl efebijos paplitimo – civilinio ir karinio paruošimo sistemos, kurios modelis klasikiniiais laikais atitiko šiuolaikinę karinę tarnybą. Jaunuoliai nuo 18 iki 20 metų, išlaikomi valstybės lėšomis ir dėvintys uniformą, atlikdavo fizinius pratimus karinėse ir karinius manevrus lauke. Be to, jie buvo rengiami viešajam politiniam gyvenimui. Helenistiniais laikais efebijos institucija prarado reikšmę ir transformavosi į prestižinę kolegiją, kurioje įtakingų tėvų vaikai gaudavo papildomą prestižinį išsilavinimą ir buvo rengiami tolesniam politiniam gyvenimui.

Pagrindinis ugdymo tikslas – išugdyti dorą pilietį. Pasak Plutarcho, individas gali pasirinkti vieną iš trijų gyvenimo kelių³³: gyvenimą, skirtą veiksams, mąstymui arba malonumams. Pastarasis gyvenimo būdas, be abejo, smerktinas, nes būdingas „gyvuliškos ir žemos prigimties žmonėms“³⁴, tačiau du pirmi neturėtų būti

griežtai atskirti ir neapriboja vienas kito, o atvirkščiai, turėtų būti derinami ir papildyti vienas kitą. Taigi, jei tą leidžia aplinkybės, reikėtų užsiimti politine veikla ir domėtis filosofija. Istorija mini daug vyrų, įrodančių, kad politiką ir filosofiją galima suderinti. Juos cituoja ir Plutarchas: tai Periklis, Architas iš Tarento, Dionas Sirakūzietis, Epameinondas Tebietis. Manoma, kad du paskutiniai buvo Platono mokiniai, o tai neturėtų stebinti, turint omenyje, kad Platono idealią valstybę turėtų valdyti valdovai-filosofai.

Pats Plutarchas įkūnijo savo susikurtą idealaus vyro modelį: būdamas politikos žmogus, jis niekada neatsisakė mokslų bei filosofijos ir beveik visą gyvenimą derino šias abi sritis.

Šeimos vaidmuo ugdymo programoje

Plutarcho skiriama šeimos vieta ir vaidmuo ugdymo programoje išties stebinančios. Jeigu literatūrą laikysime analizuojamos epochos atspindžiu, galima teigti, kad graikai nerodė ypatingo dėmesio ir rūpesčio vaikams bei jų ugdymui, ypač kalbant apie tėvą. Nurodomo laikotarpio tekstuose vaikai minimi labai retai. Be abejo, galime rasti kelis jaunuolius, kaip Telemachas ar Antigonė, tačiau jauniausiojo amžiaus vaikų personažai labai reti. Astianaktas – vienas iš nedaugelio pavyzdžių. Negalime prikišti senovės graikams ar romėnams tė-

³² πρὸς γὰρ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀγῶνας τοὺς παῖδας ἀσκητέον ἐν ἀκοντισμοῖς αὐτοὺς καταθλοῦντας καὶ τοξείαις καὶ θήραις (*De liberis ed.* 7d2).

³³ Tokia trijų gyvenimo būdų teorija nuo Aristotelio laikų buvo tapusi labai populiari ir paplitusi, o jos schema nurodoma paskutinėse *Non posse suaviter* eilutėse.

³⁴ [...] τριῶν γὰρ ὄντων βίων ὧν ὁ μὲν ἐστί

πρακτικὸς ὁ δὲ θεωρητικὸς ὁ δὲ ἀπολαυστικὸς, ὁ μὲν ἐκλυτός καὶ δοῦλος τῶν ἡδονῶν ζαρώδης καὶ μικροπρεπής ἐστίν, ὁ δὲ θεωρητικὸς τοῦ πρακτικοῦ διαμαρτάνων ἀνωφελής, ὁ δὲ πρακτικὸς ἀμοιρήσας φιλοσοφίας ἄμουσος καὶ πλημμελής. πειρατέον οὖν εἰς δύναμιν καὶ τὰ κοινὰ πράττειν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιλαμβάνεσθαι κατὰ τὸ παρῆικον τῶν καιρῶν (*De lib. ed.* 8a5).

viško rūpesčio trūkumo – puikiai žinoma Cicerono meilė mažajai Tulijai³⁵ ar Plutarcho jausmai³⁶ mirusiai mažajai dukrai Timoksenai; tačiau atrodo, kad toks prisirišimas ir jausmai vaikams labiau išimtis negu taisyklė, bent jau kiek galima spręsti iš rašytinių tekstų ir literatūros³⁷.

Nurodytame kontekste stebinantis ir išskirtinis gali pasirodyti Plutarcho dėmesys jauniausiojo amžiaus vaikams. Plutarchas pradeda nuo vaiko motinos pasirinkimo, kuris yra esminis dėl moralinių, socialinių ir fizinių priežasčių. Žinoma, kad senovės graikai darė aiškia perskyrą tarp moterų, kurios teikė gyvenimo malonumą, t. y. prostitutų ir hetairų, ir moterų, kurios turėjo tapti būsimomis jų vaikų motinomis. Plutarchas nepraleidžia šios tradicinės nuostatos, atkeliavusios iš Graikijos į Romą su tam tikrais pakeitimais, ir nurodo: „Tam, kuris nori susilaukti gerų palikuonių, aš, iš savo pusės, patarčiau negyventi su pirma pasitaikiusia moterimi, pavyzdžiui, hetaira ar sugulove.“³⁸ Toks Plutarcho išpėjimas susijęs su negarbe, kurią tėvas užtraukia savo vaikams. „Žemos kilmės vaikai, tiek iš motinos, tiek iš tėvo pusės, visą savo gyvenimą bus persekiojami žemos kilmės gėdos“³⁹. Akivaizdu, kad Plutarchas im-

plikuoja būtent socialinį negarbės aspektą: „[...] negrynos ir neteisėtos kilmės savybės bus visados žeminamos ir abejotinos“⁴⁰. Su socialiniu prestižu taip pat susijęs Plutarcho rūpestis pasirinkti savo būsimų vaikų motina moterį, kuri būtų apdovanota tam tikromis fizinėmis savybėmis, kurias, neabejotinai, paveldės vaikai. Verta paminėti Plutarcho pasakojamą anekdotą apie Archidamą, kuris buvo išjuoktas ir šitaip nubaustas lakedaimoniečių: matydami, kad jų karalius vedė žemo ūgio moterį, jie pasijuokė, kad karalienė padovanos jam ne karalius, bet karalaičius⁴¹.

Plutarcho nuomone, svarbus abiejų tėvų išsilavinimas, tačiau panašiai kaip Platonas *Respublikoje*⁴², Plutarchas pabrėžia moters, su kuria vaikas praleidžia pirmuosius savo gyvenimo metus, kai aplinka daro ypatingą įtaką tolesniam jo ugdymui ir besivystančiai pasaulėžiūrai bei charakteriui, išsilavinimo svarbą.

Vis dėlto pagrindinį vaiko pradinio ugdymo vaidmenį turėtų atlikti tėvas. Visų pirma pats tėvas turėtų vengti klaidų ir dėti didžiausias pastangas, kad rodytų vaikams gerą pavyzdį. Toks pavyzdžiais pagrįstas ugdymo modelis gali būti palygintas su Homero laikus siekiančiu ugdymo modeliu, paremtu ἀρετή ir sektais pavyzdžiais⁴³. Taigi Plutarchui tėvas vaidina tikrojo mokytojo vaidmenį, o šis požiūris nebūdingas ankstesnei graikų tradicijai – žinoma, kad tėvas, besirūpinantis savo vaikais, buvo

³⁵ Cicero, 882a9.

³⁶ *Consolatio ad uxorem*.

³⁷ Ši teiginį galėtų paneigti nebent laidotuvių įrašai – epitafijos, kuriose apie mirusius vaikus kalbama su ypatinga meile ir švelnumu, tačiau reikėtų pažymėti, kad tai labiau žanro *locus communis* negu tikrųjų jausmų išraiška. Plačiau apie tai žr. Houpert-Merly, D., 1995, *Traité sur l'éducation*, Paris: Éditions L'Harmattan.

³⁸ τοῖς τοῖνον ἐπιθυμοῦσιν ἐνδόξων τέκνων γενέσθαι πατρῶσιν ὑποθεῖμην ἂν ἔγωγε μὴ ταῖς τυχοῦσαις γυναιξὶ συνοικεῖν, λέγω δ' οἷον ἐταίραις ἢ παλλακαῖς (*De lib. ed.* 1a5).

³⁹ τοῖς γὰρ μητρόθεν ἢ πατρόθεν οὐκ εὖ γεγονόσιν ἀνεξάλειπτα παρακολουθεῖ τὰ τῆς δυσγενείας ὄνειδη παρὰ πάντα τὸν βίον καὶ πρόχειρα τοῖς ἐλέγχειν καὶ λοιδορεῖσθαι βουλομένοις (*De lib. ed.* 1a8).

⁴⁰ [...] καὶ μὲν δὴ τὰ φρονήματα τῶν ὑπόχαλκον καὶ κίβδηλον ἐχόντων τὸ γένος σφάλλῃσθαι καὶ ταπεινοῦσθαι πέφυκε (*De lib. ed.* 1c1).

⁴¹ [...] ὡς οὐ βασιλέας ἀλλὰ βασιλεῖδας παρασχέιν αὐτοῖς διανοοῖτο (*De lib. ed.* 1d1).

⁴² *Resp.* 451c–453a.

⁴³ Plačiau apie tai žr. Marrou, H. I., 1948, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité. Le monde grec*, Éditions du Seuil.

laikomas juokingu⁴⁴. Senovės Graikijoje tėvai dažniausiai nesirūpino vaiko ugdymu. Senovės Romoje, atvirkščiai, vaikui pasiekus tam tikrą amžių jo ugdymą į savo rankas perimdavo tėvas, kuris visapusiškai rūpindavosi sūnumi. Galima teigti, kad šiuo klausimu Plutarchas labiau vadovaujasi romėniškuoju negu graikiškuoju modeliu.

***De liberis educandis* – paralelės su ankstesne graikų autorių tradicija**

Trumpas į Plutarcho moralinių traktatų rinkinį įtrauktas traktatas *De liberis educandis* – vienintelis visas išlikęs graikų veikalas apie Plutarcho laikų παιδεία. Nors seniai įprasta laikyti šį traktatą ne Plutarcho autorystės, kūrinys svarbus Plutarcho παιδεία programos analizei. *A priori* galima teigti, kad traktatas atspindi stoikų, Aristotelio, o svarbiausia Platono, su kuriuo dažnai siejamas Plutarchas ir jo idėjos⁴⁵, teorijas. Prielaidą, kad traktatas buvo parašytas Plutarcho laikais, patvirtina panašumai tarp *De liberis educandis* ir Kvintiliano pastabų apie bendrąjį išsilavinimą bei Tacito dialogų. Būtų išmintingiausia, ko gero, daryti prielaidą, kad visų trijų kūrinių atveju buvo remiamasi bendru šaltiniu apie ugdymo pagrindus, vienu iš vadovėlių apie lavinimą, rašomų nuo Teofrasto laikų.

1897 m. A. Dyroffas patvirtino, kad traktatas atspindi stoikų terminologiją ir

⁴⁴ Aristophanes, *Nubes*, v. 1381.

⁴⁵ Plačiau apie Plutarcho platonizmą žr. Dillon, J. M., 1977, *The Middle Platonists. A Study of Platonism 80 B.C. to A.D. 220*, London; Dillon, J. M., 1986, "Plutarch and second-century Platonism", in: Armstrong, A. H. (ed.), *Classical mediterranean spirituality*, New York, 214-229; Van Hoof, L., 2010, *Plutarch's Practical Ethics: The Social Dynamics of Philosophy*, Oxford/New York: Oxford University Press, 19–40.

dažnai atkartoja stoikų rašytojų temų išdėstymą traktate. Traktato pradžioje kūrinio autorius pripažįsta, kad naudojasi ankstesnių rašytojų kūrinių apie ugdymą. A. Dyroffas mano⁴⁶, kad traktato šaltinis turėjo būti Chrisipo traktatas, kurį taip pat nurodo Kvintilianas (I, II, 17): *a Chrisippo in praeceptis de liberorum educatione compositis*.

Vertėtų taip pat apžvelgti pagrindinių traktato idėjų ankstesnius šaltinius. Wyttenbachas pažymi, kad panašiai kaip daugumoje stoikų traktatų, ir šiame matoma Platono ir Aristotelio idėjų įtaka⁴⁷. Tačiau sunku išskirti šio traktato ir stoikų teorijos apie mokymą panašumus, nes sunku apibendrinti stoikų mokymo teoriją. Stoikų teorija apie mokymą dažniausiai kalba apie suaugusio individo lavinimą, pagal stoikų teoriją suaugęs žmogus turėtų pats save lavinti, o vaikų ir paauglių mokymo principai dažniausiai atkartoja Platono ar Aristotelio teorijas. Plutarcho traktatas atkartoja iš esmės tas pačias stoikų teorijas. Išskyrus terminiją, vienas iš svarbiausių stoikų traktato elementų – nuoroda į filosofijos ir politinio gyvenimo derinį (nurodomi, pavyzdžiui, Periklis, Architas, Dionas ar Epameinondas). Autoriaus teiginys, kad kiekvienas, turintis galimybių, gali gauti išsilavinimą, nebūtinai turi būti siejamas su stoikų filosofija. Nors stoikai labai prisidėjo prie šio požiūrio populiarumo, vis dėlto jos paplitimas labiau sietinas su liberalizmo ir kosmopolizmo epocha.

Vienas iš pagrindinių skirtumų tarp Kvintiliano ir Tacito romėnų ugdymo pro-

⁴⁶ Dyroff, A., 1897, *Die Ethik der alten Stoa*, Berlin.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. Wyttenbachii, Danielis, 1820, *Animadversiones in Plutarchi opera Moralia*, Lipsiae.

gramos bei *De liberis educandis* skelbiamos mokymo programos – tai, kad pirmieji du pabrėžia retorikos ir oratorystės svarbą, o *De liberis educandis* traktate labiau kalbama apie filosofinį ugdymą. Plutarchas nepamiršta oratorystės, tačiau ugdymo programoje suteikia jai antraeilį vaidmenį ir pateikia tik trumpas nuorodas į ją: 1) jaunimas neturėtų būti mokomas oratorystės per anksti; 2) praktikuojant oratorystę kalba turėtų būti saikinga. Oratorystės menas sudaro neatsiejamą ugdymo programos dalį ir kiekvienas vaikas turėtų gauti bendrąjį išsilavinimą, tačiau filosofija turėtų užimti pagrindinę vietą ugdymo programoje.

Plutarcho skleidžiamos idėjos atkartoja Cicerono žodžius apie filosofiją kaip apie *paideia*. Kai kurios Plutarcho idėjos (pvz., filosofijos teikiamų dorybių sąrašas) atkartoja ne tik stoikų idėjas, bet gali būti siejamos su Platono ir Aristotelio filosofinėmis idėjomis⁴⁸. Be to, galima rasti panašumų ne tik su Platono, bet ir kito Sokrato sekėjo Ksenofonto filosofija.

Bandant atsekti ankstesnių graikų autorių įtaką traktato autoriui būtina išsamesnė pateikiamų idėjų analizė. Pats Platonas traktate minimas daugelį kartų, o klasikinis ir platoniskasis traktato tonas bei klasikiniai pavyzdžiai iš dalies pateisina traktato priskyrimą platonikui Plutarchui.

Kiti traktate minimi graikų autoriai: Euripidas, Diogenas, Pitagoras, Sokratas, Fokilidas, Aristipas, Demostenas, Bionas, Architas, Hesiodas, Aristofanas, Sotadas. Traktato skyrius apie ugdymo programos dalis gretinamas su Aristotelio *Nikomacho etika* (II). Pastebima daug paralelių su Platono ir Aristotelio teorijomis, randama pa-

pildomų panašumų su Platono *Istatymais* ir Tukididu.

Dažnai sunku nuspręsti, ar Plutarcho prospartietiškas požiūris labiau atkartoja Platono, ar Ksenofonto mintis. Jau pirmajame *De liberis educandis* sakinyje teigiama, kad ugdymo programos tikslas – kad visi galėtų tapti *σπουδαῖοι*, tas pats terminas vartojamas 2B, 3D, 4A ir 5C. Auklės, vergai, pedagogai ir mokytojai privalo būti *σπουδαῖοι*. Dyroffas nurodo, kad nors tą patį terminą vartoja ir stoikai, jis pastebimas jau Platono ir Aristotelio filosofijoje⁴⁹. Galima pridėti, kad klausimas kaip *φᾶλος* paversti *σπουδαῖος* – vienas iš pagrindinių Sokrato mokyklos klausimų.

Toliau Plutarchas kalba apie kilmės svarbą. W. Jaegeris mano⁵⁰, kad autorius remiasi IV a. susidomėjimu kilmės problema (apie tai kalbama Kritijo *Lakedaimoniečių konstitucijoje*, taip pat Ksenofonto kūrinyje tokiu pačiu pavadinimu, o *Memorabilia* 4.4.22-23 Sokratas trumpai aptaria tą patį klausimą, vartodamas terminą *σπουδαῖος*).

Kalbėdamas apie tris pagrindinius išsilavinimą lemiančius veiksnius (prigimtį, protą ir įprotį), mūsų autorius, Jaegerio manymu, atkartoja įprastą Sokratui, sofistams ir Isokratui temą⁵¹.

Taigi Dyroffas klysta, pavadindamas pateikiamą triadą aristoteliškąja, net jei ji minima *Nikomacho etikoje*⁵². Tai labiau sokratiškoji konvencija, minima ir Ksenofonto *Memorabilia* (3.9.2, 2.6.39, 3.3.11). Tiek Ksenofontas, tiek Plutarchas pabrėžia

⁴⁹ Dyroff, A., 1897, *op. cit.*, 261.

⁵⁰ Jaeger, W., 1947, *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, Oxford, III, 246.

⁵¹ *ibid.*, 63.

⁵² Aristotelis, *Eth. Nic.*, 1103a17; Plačiau apie tai žr. Jaeger, W., *op. cit.*, I, 354.

⁴⁸ Plačiau apie tai žr. Wyttenbachii, Danielis, 1820, *Animadversiones in Plutarchi opera Moralia*, Lipsiae.

trečiąjį aspektą, būtent nuolatinę praktiką ir darbą.

Plutarcho pateiktas tinkamai ir netinkamai išauklėto vaiko palyginimas su Likurgo treniruotu ir netreniruotu šunimis randamas ir Ksenofonto *Memorabilia* (IV knyga, 4.1.3), kai kalbama apie tai, kad geras šuo nemokomas tampa nepaklusnus ir tingus, panašiai kaip ir talentingas jaunuolis neugdomas gali būti sugadintas ydingų užsiėmimų. Tą patį palyginimą naudoja Ksenofontas *Memorabilia* 1.6.13, tačiau čia jis neteigia, kad negabus žmogus gali būti išmokytas, kaip tai daro *Memorabilia* IV knygoje, bet sako, kad gabus žmogus ugdymo dėka gali tapti naudingas, o mokantis jį žmogus atlieka piliečio ir dorą žmogaus pareigą. Taigi, nors Dyroffas teisus, sakydamas, kad Plutarcho diskusijoje išvelgiama stoicizmo filosofijos įtaka, tačiau kai traktato autorius teigia, kad net negabūs gali pagerinti savo savybes nuolatine praktika ir treniruotėmis, jis primena Sokrato idėją, kuriai daug dėmesio skiria Ksenofontas. Kitas *De liberis educandis* skyrius apie motinystę yra gana konvencionalus ir jame išsakomos mintys, paskolintos iš *Memorabilia* 2.3.4. Šioje vietoje reikėtų prisiminti kitą Plutarcho kūrinį – *Consolatio ad uxorem*, kuriame taip pat randama užuomina į Plutarcho propaguojamą ugdymo modelį. Pabrėžiamas Timoksenos pasiaukojimas auginant vaikus, tačiau, anot Plutarcho, vaiko auklėjimas gali būti patikėtas motinai tik ankstyvoje vaikystėje. Vėliau vaiko auklėjimu turėtų rūpintis tėvas. Pasak Plutarcho, labai svarbu, kad vaiko auklėjimu ir mokslais užsiimtų vyras, kuris vaikui tampa gyvenimo vadovu⁵³. Šią Plutarcho

nuostatą puikiai pavaizduoja teiginys, kad Timoksena tik padėjo jam auginti visus jo vaikus (*Consolatio ad uxorem*, 608c5). Senovės Graikijoje jaunuolio paauglystėje buvo labai svarbus ryšys tarp jo ir vyresnio vyro, kuris padėdavo pereiti iš paauglių į suaugusiųjų bendruomenę. Procesas, kai tampama vyru, yra svarbus tapatybės ir asmenybės formavimuisi.

Jaunuolio gyvenime tėvo vaidmuo yra kur kas svarbesnis nei motinos. Mat būtent pasitraukimas nuo moteriškojo ir įėjimas į suaugusiųjų vyrų pasaulį lemia daugybę jauno vyro savybių, kurias jis gali įgyti būdamas tokioje aplinkoje ir vėliau pritapti prie suaugusiųjų bendruomenės.

Vėliau atiduodama duoklė ἀγωγή ir παιδεία, lyginant su kuriais visi kiti privatumai atrodo esą trivialūs ir nereikšmingi. Šis τόπος, žmogaus pranašumas prieš kitus gyvūnus, nes tik žmogus apdovanotas protu ir racionalaus mąstymo dovana (5E) – tai plačiai stoikų plėtojama tema, tačiau reikėtų pažymėti, kad šią temą galime atsekti ir Ksenofonto darbuose. *Oeconomicus*, kuri, be jokių abejonių, Pseudo Plutarchas ir jo šaltinis turėjo būti skaite, jau pateikiama ši analogija (13.6–9): gyvūnai ir vergai mokomi baudžiant fiziškai, o mokiniai turėtų būti mokomi taikant pagyrimų / pamokymų metodą (*Memorabilia* 1.4.9–14). Toliau traktato autorius trumpam grįžta prie retorikos ir čia pastebimas tam tikras kompozicijos nenuoseklumas, nes trūksta pasisakymo, kokią vietą ugdymo programoje turėtų užimti retorika. Randama tik keletas pastabų, nukreiptų prieš *ex tempore* oratorystę, dažnai naudojamą jaunuomenės, pridėdama taip pat keletas pastabų

⁵³ Albini, F., 1997, "Family and the formation of character in Plutarch", in: Mossman, J., *Plutarch and his*

Intellectual World, Duckworth in association with Classical Press of Wales.

apie retorinio stiliaus nuosaikumą ir santūrumą. Čia vėl jaučiami pirmtakų išsakytų idėjų atgarsiai. Gali būti, kad cituojamas Platono *Kratilas* ir *Protagoras*, tačiau lygiai taip pat Ksenofonto Sokratas cituoja Hesiodą (*Memorabilia* I.2.56 ir 2.I.20), kalbėdamas apie pastangų ir darbo nešamą garbę ir šlovę. Taigi Pseudo Plutarcho vienas argumentų prieš *ex tempore* kalbą tai sena graikų tematika, susijusi su Hesiodo tradicija, turinčia atgarsį tiek Platono, tiek Ksenofonto darbuose.

Be to, jeigu Pseudo Plutarcho pateikiamas diskursas apie filosofiją *versus* retorika atkartoja ar primena teiginius, pateikiamus *Faidre*, reikėtų prisiminti, kad ir Ksenofontas kūrinyje *Cynegeticus* kritikuoja grynai retorinį ir sofistinį mokymą; jo manymu, sofistai žaidžia žodžiais ir nėra tikrosios *cultura animae* mylėtojai. Ksenofonto *Memorabilia* Sokratas tiesiogiai nekritikuoja retorikos, tačiau mini Eutidemui, kad net muzikantams norint pasiekti gerų rezultatų būtina praktika ir gero mokytojo pagalba, o kai kurie visuomenės veikėjai ar oratoriai mano, kad gali apsieiti be to, ir priduria, kad politiko veikla gerokai sudėtingesnė negu muzikanto. Taigi Plutarcho retorikos kritika grindžiama Sokrato idėjomis, pateikiamomis Ksenofonto.

Kitame skyriuje (7C) Plutarchas kalba apie bendrąsias studijas. Bendrojo išsilavinimo sąvoka nurodo Platono ir Aristotelio įtaką, tačiau autoriaus pabrėžiama mintis, kad bendrasis išsilavinimas turėtų būti tik papildomas (filosofija svarbiausia), primena Sokrato įspėjimą, kad bendriesiems *curriculum* dalykams turėtų būti skiriama ne per daug dėmesio. Reikėtų vis dėlto pripažinti, kad Sokrato ir Pseudo Plutarcho požiūriai šia tema skiriasi nedaug. Abu filosofiją iškelia į pirmąją vietą, ta-

čiau Sokratas nemato, kokios naudos gali atnešti pažengusios studijos tokių mokslų, pavyzdžiui, geometrijos ar astronomijos, nes pernelyg daug dėmesio skiriama šiems mokslams, o tai gali atitraukti mokinio dėmesį nuo svarbesnių ir praktiškesnių studijų, tarp kurių, žinoma, filosofija. Nors abu autoriai iškelia filosofiją į pirmą vietą, nė vienas iš jų nėra grynas teoretikas. Ksenofonto piešiamas Sokratas nėra nuo realaus gyvenimo atitolęs filosofas ir, nors jo tikslas nėra suteikti mokiniams retorikos ar politikos žinių / įgūdžių (*Memorabilia* 4.3.1), tačiau pasitelkdamas bendrąjį išsilavinimą jis išmoko juos praktiškumo (*Memorabilia* 4.5.1). Mažiausiai kartą (4.7) jis pabrėžia, kad tik naudingi dalykai turėtų būti studijuojami. Jo požiūris gana utilitarinis, mat jis siūlo dirbti tik tam, kad nereikėtų dirbti senatvėje, o pats darbas turėtų būti naudingas užsiėmimas, nes tik toks užsiėmimas padaro žmogų išmintingą. Lygiai taip pat Plutarchas perima pragmatinį požiūrį. Visa jo mokymo teorija turi praktinį tikslą. Jo tikslas – parengti kultūringą, naudingą asmenybę. 8B skyriuje kalbama apie ankstesnius autorius ir knygų skaitymą. Knygos lyginamos su žemdirbio įrankiais, taigi dar kartą pateikiamas palyginimas su žemdirbyste.

Pasak Dyroffo, skyrius 8E, skelbiantis, kad išsilavinimas turėtų būti bendras ir prieinamas visiems, labai stoviškas, tačiau kitas sakinytis, teigiantis, kad tie, kurie neišgali suteikti savo vaikams išsilavinimo dėl skurdo, turėtų kaltinti likimą, o ne autorių, labai nestoviškas⁵⁴. Panašų požiūrį matome Ksenofonto *Cynegeticus*: abu autoriai mano, kad išsilavinimas labai svarbus ir jo

⁵⁴ Dyroff, A., 1897, *Die Ethik der alten Stoa*, Berlin.

negali būti per daug, vienintelis apribojimas – mokinio galimybės mokėti už jį. Kitame skyriuje 8F kalbama apie pagyrimų / papeikimų taktiką – fizinės bausmės taikomos tik vergams, o ne laisviesiems, o pastabos apie tinkamas akimirkas, kada reikėtų pagirti, kada papeikti, patvirtina I amžiaus susidomėjimą žmogaus psichologija. Pernelyg daug iš mokinio reikalaujančios užduotys neturėtų būti pateikiamos mokiniam, nes taip jiems būtų daroma žala, panašiai kaip dėl perdėto laistymo augalai gali būti paskandinti – vėl panaudojama analogija iš žemdirbystės srities. Tėvai neturėtų palikti vaikų išsilavinimo tik mokytojų rankose, bet kartkarčiais turėtų tikrinti vaikų žinias. Plutarchas pabrėžia geros atminties, kuri padeda ne tik moksluose, bet ir praktiniuose gyvenimo aspektuose (9E), svarbą. Panaši mintis pateikiama Ksenofonto *Cyropaedia*: pasak Ksenofonto, Kyras manė, kad lygiai tiek stalius žino savo įrankių pavadinimus, gydytojas vaistų ir įrankių pavadinimus, tiek generolas turėtų žinoti savo pareigūnų vardus, nes jie yra jo valdymo įrankiai (5.3.46; taip pat *Memorabilia* 4.1.2).

Toliau pateikiamos tinkamo elgesio taisyklės pabrėžia savikontrolės svarbą. Čia vėlgi būtų galima nurodyti Plutarcho *Consolatio ad uxorem* laišką, kuriame jis netiesiogiai užsimena apie savo žmonos Timoksenos filosofijos mokslus, kurie turėtų padėti jai susikaupti ir kontroliuoti savo emocijas (elgtis saikingai) net sunkiausiomis gyvenimo aplinkybėmis. Kaip geras mokytojas, Plutarchas ne vien pamoko, bet ir nurodo būdą, kaip Timoksena galėtų išvengti nereikalingo sielvarto. Pasak jo, žmona turėtų atsiminti laikus prieš gimstant dukrai bei palyginti juos su džiaugsmu, kuri abiem suteikė mažosios Timoksenos

buvimas su jais (*Consolatio ad uxorem*, 610d3). Žinome, kad Timoksena buvo išsilavinusi moteris, jaunystėje, lygiai kaip traktato *Coniugalia praecepta* adresatė Euridikė, lankiusi filosofijos paskaitas. Plutarchas primena žmonai apie šiuos mokslus, sakydamas, kad laimė priklauso nuo teigiamo mąstymo, kuris savo ruožtu priklauso nuo stabilios dvasios (*Consolatio ad uxorem*, 611a4). Šis *Consolatio ad uxorem* ir *De liberis educandis* išsakytas požiūris labai stoiškas, tačiau visų pirma sokratiškasis. *Memorabilia* 1.5 Sokratas pateikia ilgą diskursą apie *ἐγκράτεια*, dar kartą pamini II knygos pradžioje, taip pat kalba apie *ἐγκράτεια* ir *ἀκρασία* *Memorabilia* 4.5. Pirmame skyriuje Sokratas svarsto, ar reikėtų patikėti savo vaikus mokytojui, kuris yra *ἀκρατής*, mat *ἐγκράτεια* yra visų dorybių pamatinis akmuo. Antrame skyriuje panaudojant klausimų ir atsakymų metodą iškeliami mintis, kad valdantis žmogus turėtų išmokti kontroliuoti savo aistras ir ištvermę bei energiją. 12A skyriuje nuo vaikystės klaidų pereinama prie paauglystės problemų – vagysčių, žaidimų, gėrimo, meilės romanų; pateikiamas ydų sąrašas yra tipiškas Sokrato sąrašas (*Memorabilia* 1.2.57 ir 3.14-15; *Oeconomicus* 1.20). Pseudo Plutarchas panaudoja palyginimus iš žirgininkystės srities: paaugliui būtina įtempti vadžias, tačiau kartais jos turėtų būti atlaisvintos; šitaip, kaip žirgas, turėtų būti sutramdomas jaunuolis. Pernelyg aistringas turėtų būti „įkinkytas“ į santuoką, nes tai geriausias jaunuolio sutramdymas. Šios metaforos paskolintos, tačiau sudėtos kartu kelia įspūdį, kad autorius yra žirgininkystės mėgėjas; jeigu autorius rėmėsi kitu šaltiniu, tai visiškai galėtų būti Ksenofontas, pasižymintis meile me-

džioklei ir žirgininkystei, kuri, jo manymu, sudaro svarbią παιδεία dalį.

14 A dalyje toliau tęsiamas tėvo vaidmens vaiko ugdymo programoje klausimas: tėvas turėtų būti pavyzdys ir metaforiškas veidrodis vaikui. Jeigu mokymas pavyzdžiais stoisikas, kaip nurodo Dyroffas (273), tuomet reikėtų taip pat prisiminti klasikinį mokymo metodą, pateikiamą Platono ir Aristotelio – mokymasis iš pavyzdžių, o ieškant šio metodo ištakų galima paminėti net Homero laikų ugdymo pavyzdžiais metodą, kuriuo paremta iš esmės visą Graikijos kultūra ir vaikų bei piliečių ugdymas. Traktatas užbaigiamas epitafija Euridikei iš Hierapolio ir pateikiama pastaba, kad, norint įgyvendinti traktate pateikiamus pamokymus, reikalinga malda ir užsispyrimas, palankus likimas ir tinkamas dėmesys. Šioje vietoje jaučiama tarp eilučių užslėpta mintis, kad malda ir prašymai skirti dievams gali

daug, bet sunkus darbas ir palankios aplinkybės gali dar daugiau.

Traktato *De liberis educandis*, kuris yra išskirtinis tarp išlikusių darbų šia tema, skaitytojas pasigenda aiškios ugdymo programos ir jos sudedamųjų dalių. Išskyrus retoriką, filosofiją ir fizinį lavinimą traktato autorius nieko daugiau išsamiai neaprašo, o kitas žinias ir mokslus pamini tik kaip τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα. Galima daryti prielaidą, kad sąvoka τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα buvo tiek aiški ir suprantama traktato adresatams, kad autorius nematė būtinybės aiškinti, kas sudaro bendrąjį išsilavinimą. Nepaisant visų traktato trūkumų, reikėtų pripažinti, kad, analizuojant Plutarcho siūlomą ugdymo programos modelį, nereikėtų pamiršti *De liberis educandis* traktato, kuriame atsispindi tiek paties Plutarcho, tiek įtakos jam turėjusių ankstesnių rašytojų ir filosofijos mokyklų idėjos bei Plutarcho laikais vyraujančios vaikų ugdymo teorijos.

LITERATŪRA

Albini, F., 1997, "Family and the formation of character in Plutarch", in: Mossman, J., *Plutarch and his Intellectual World*, Duckworth in association with Classical Press of Wales.

Babut, D., 1969, *Plutarque et le Stoïcisme*, Paris: Presses Universitaires de France.

Barrow, R. H., 1967, *Plutarch and his Times*, London: Chatto & Windus.

Beck, A. G. F., 1964, *Greek Education 450-350 B.C.*, London: Methuen & Co LTD.

Boulogne, J., 2001, *Plutarque: Un Aristocrate Grec sous l'Occupation Romaine*, Lille: Presses Universitaires de Lille.

D'Agostino, V., 1957, „I tre elementi del processo educativo secondo gli antichi scrittori“, in: *Rivista di studi classici* 5–6, 190–97.

Dillon, J. M., 1977, *The Middle Platonists. A Study of Platonism 80 B.C. to A.D. 220*, London.

Dillon, J. M., 1986, "Plutarch and second-century Platonism", in: Armstrong, A. H. (ed.), *Classical mediterranean spirituality*, New York, 214–229.

Dyroff, A., 1897, *Die Ethik der alten Stoa*, Berlin.

Faure, D., 1960, *L'éducation selon Plutarque*, Aix, 97.

Germain, G., 1954, *La mystique des nombres dans l'épopée homérique et sa préhistoire*, Paris: Presses Universitaires de France.

Halliday, W. R., 1928, *The Greek Questions of Plutarch*, Oxford University Press.

Helmbold, W. C., O'Neil, E. N., 1959, *Plutarch's Quotations*, Baltimore: American Philological Association.

Houpert-Merly, D., 1995, *Traité sur l'éducation*, Paris: Éditions L'Harmattan.

Jaeger, W., 1939, *Paideia: The Ideals of Greek Culture*. 3 vols. Oxford.

Jones, C. P., 1971, *Plutarch and Rome*, Oxford University Press.

Korus, K., 1978, *Program Wychowawczy Plutarcha z Cheronei*, Vroclavas.

Lamberton, R., 2001, *Plutarch*, Yale University Press.

Marrou, H. I., 1948, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité. Le monde grec*, Éditions du Seuil.

Marrou, H. I., 1948, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité. Le monde romain*, Éditions du Seuil.

Mossman, J., 1997, *Plutarch and his Intellectual World*. London: Duckworth in association with The Classical Press of Wales.

Robb, K., 1994, *Literacy and Paideia in Ancient Greece*, New York: Oxford University Press.

Rose, H. J., 1924, *The Roman Questions of Plutarch, a new translation with introductory essays and a running commentary*, Oxford.

Salem, J., 1996, *Plutarque, Du Stoïcisme et de l'Épicurisme*, Paris: Éditions Sand.

Sirinelli, J., 2000, *Plutarque de Chéronée, Un philosophe dans le siècle*, Librairie Arthème Fayard.

Super, Ch. W., 1910, *Plutarch on Education, Syracuse*, N. Y.: C. W. Bardeen.

Van Hoof, L., 2010, *Plutarch's Practical Ethics: The Social Dynamics of Philosophy*, Oxford/New York: Oxford University Press.

Vicaire, P., 1960, *Platon critique littéraire*, Paris: Librairie C. Klincksieck.

PLUTARCH'S *DE LIBERIS EDUCANDIS*: EDUCATING THE VIRTUOUS CITIZEN

Monika Voinič

S u m m a r y

Education is an important topic in Plutarch's corpus. Three first treatises of *Moralia* – *De liberis educandis*, *De audiendis poetis* and *De audiendo* – have the education of children as their main topic. In these works, education is presumed to be a key aspect in developing the character; good education promotes good behavior and a virtuous character; on the contrary, poor or insufficient education gives correspondingly negative results. The author of the article focuses on the first treatise, *De liberis educandis*, which is commonly believed to be not of the Plutarch's authorship, however, till now it is included in the *Moralia* corpus because of its high importance and influence it had under the name of Plutarch.

Firstly, attention is drawn to the structure and the main ideas presented in the treatise. A special attention is drawn to the role of the family in raising and educating children of the youngest age. The most vital period for the formation of character is claimed to be in childhood: thus, the importance of good education in Plutarch's, as well as in Platonic thought, is that the character of the child is molded by reason. Closely connected with the notion of training of the irrational is the distinction which Plutarch observes between nature (*physis*) and character (*ēthos*). A person's nature is what he is born with and is unchanging. A person's character is related to his nature, but

is produced and affected by the extent to which reason influences it through quality education, and by the of his life.

Plutarch assumes that the character in earliest childhood or youth is in the process of formation. Nature provides the raw material, but education and childhood, and habits more generally, play a determining role in the formation of the adult character. By adulthood, a settled character has been attained, although the adult character may still be improved through continuing the application of reason and good habits.

It should be noted that, although the lack of education and its effects are often being stated, Plutarch never points out what good education consists of, perhaps because he considered it to be obvious: music and literature, athletics and perhaps philosophy. Plutarch may be influenced by the Platonic tradition: Plato in "the Republic" talks about education as working in two stages: the first stage consists of music or literature and athletics, the second stage consisting of philosophical education (*Resp.* 3.401d-e, 403c-d, 7.525b-c).

Finally, the author of the article analyses in more detail the parallels of the treatise with the earlier Greek tradition and discusses the influence of the earlier philosophical mind on the treatise.

Gauta 2012-10-26

Priimta spaudai 2012-11-26

Autorės adresas:

Vilniaus universiteto

Klasikinės filologijos katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: monika_voinic@yahoo.com